

§ 17. Будова зямной кары і рэльеф Паўднёвай Амерыкі

Успамінаем. Якія бываюць раўніны і горы па вышыні? Якія знешнія сілы фарміруюць рэльеф Зямлі?

Даведаемся. Пра будову зямной кары Паўднёвай Амерыкі. Пра самыя працяглыя горы і самую вялікую раўніну сушы. Пра карысныя выкапні мацерыка.

Разважаем. Як утварыўся самы доўгі горны ланцуг сушы?

1. Будова зямной кары. Як і іншыя мацерыкі Паўднёвага паўшар'я, Паўднёвая Амерыка ў геалагічным мінулым уваходзіла ў склад Гандваны. Большая частка кантынента ляжыць у межах Паўднёва-Амерыканскай літасфернай пліты. Яна кантактуе з акіянічнымі літасфернымі плітамі Карыбскай і Наска. (Пакажыце на карце.)

с. 12, 13

У аснове шырокай усходняй часткі мацерыка ляжыць старажытная *Паўднёва-Амерыканская платформа* (мал. 104). Як і на іншых гандванскіх платформах, яе крышталічны фундамент выходзіць на паверхню на значнай плошчы і ўтварае Гвіянскі і Бразільскі шчыты. Астатняя частка платформы ўяўляе з сябе пліту. Крайні поўдзень мацерыка заняты маладой Патагонскай платформай.

с. 62

Мал. 104. Будова зямной кары і рэльеф Паўднёвай Амерыкі па 20° пд. ш.

На захад ад платформы размешчаны малады Андыйскі складкаваты пояс. Разам з Чылійскім і Перуанскім жалабамі ён утварыўся пры падцяканні літасфернай пліты Наска пад Паўднёва-Амерыканскую літасферную пліту. **Анды з'яўляюцца часткай маладога глабальнага Ціхаакіянскага складкаватага пояса** і вылучаюцца высокай вулканічнай і сейсмічнай актыўнасцю.

2. Рэльеф. Рэльеф Паўднёвай Амерыкі звязаны з будовай зямной кары. **Да шчытоў старажытнай платформы прымеркаваны пласкагор'і — Гвіянскае і Бразільскае.** Яны разбіты скідамі на горсты, падзеленыя прагінамі (мал. 105). Бразільскае пласкагор'е ўзнімаецца на паўднёвы ўсход ад 500 да 2000 м (мал. 106), дзе крута абрываецца да акіяна. У яго паўднёвай частцы знаходзіцца найбуйнейшая ў Паўднёвым паўшар'і лавая вобласць — плато Параны.

Да пліты Паўднёва-Амерыканскай платформы прымеркаваныя нізіны. *Амазонская нізіна* — найбуйнейшая на планеце, плошчай больш за 5 млн км². Яе плоская паверхня складзена рачнымі адкладамі і прарэзана рачнымі далінамі (мал. 107). Перадгорны прагін паміж Андамі і Гвіянскім пласкагор'ем заняты *Арынокскай нізінай*, паміж Андамі і Бразільскім пласкагор'ем — *Лаплацкай нізінай*. На Патагонскай пліце

С. 61

Мал. 105. Горст Рарайма на Гвіянскім пласкагор'і

Мал. 106. Бразільскае пласкагор'е

Мал. 107. Амазонская нізіна

знаходзіцца плато Патагонія, якое прыступкамі спускаецца да акіяна. Яго паўднёвая частка падвяргалася старажытнаму абледзяненню.

Лаплацкая нізіна складаецца з чарады раўнін: Пантанал, Гран-Чака, Міжрэчча і Пампа. Прыродныя ўмовы Пантанала адлюстраваны ў назве: у перакладзе з іспанскай — «багністая». Гран-Чака на мове індзейцаў азначае «паляўнічыя ўгоддзі», карэнныя жыхары тут палявалі на капібар і тапіраў. Міжрэчча абавязана назвай размяшчэнню паміж рэкамі Парагвай і Уругвай. А Пампа на мове індзейцаў азначае «бязлесая раўніна».

С. 61

Заходні ўскраек мацерыка **заняты самай працяглай на сушы (каля 9000 км) горнай сістэмай Андаў**. Яна складаецца з некалькіх выцягнутых з поўначы на поўдзень горных хрыбтоў. (Знайдзіце на карце.) Самую шырокую частку горнай сістэмы ўтварае высокае Цэнтральна-Андыйскае нагор'е (мал. 108). На рэкордную вышыню 6960 м узнімаецца вяршыня Андаў *гара Аканкагуа*. На поўначы горы прарэзаны глыбокімі рачнымі каньёнамі, а на поўдні нясучь абледзяненне (мал. 109). Аб працягу гораўтварэння сведчаць актыўныя вулканы: *Катапахі* (мал. 110), Сангай і найвышэйшы дзеючы вулкан свету Льюльяйльяка. **Анды — частка Ціхаакіянскага вогненнага кальца.**

Мал. 108. Цэнтральна-Андыйскае нагор'е

Мал. 109. Патагонская Кардыльера

Мал. 110. Вулкан Катапахі

3. Карысныя выкапні.

Паўднёвая Амерыка багатая на карысныя выкапні як руднага, так і асадкавага паходжання.

Да шчытоў старажытнай платформ прымеркаваныя буйныя запасы руд: жалезных, урана-

вых, тытанавых, вальфрама-

вых. Адно з найбуйнейшых жалезарудных радовішчаў свету — Каражас. **Радовішчы нафты і газу звязаныя з прагінамі платформ і міжгорных упадзін на поўначы Андаў** (упадзіна Маракайба, Арынокская нізіна). Буйныя радовішчы нафты адкрыты ў Амазонскай нізіне. Сусветнае значэнне мае радовішча салетры на ціхаакіянскім узбярэжжы. На ўзбярэжжах распрацоўваюцца радовішчы баксітаў і марганцавых руд.

Яшчэ карэнныя жыхары кантынента ведалі, што горы багатыя на руды, і здабывалі медзь, золата і серабро (Анды з мовы індзейцаў — «медзь»). **Багатыя рудныя радовішчы прымеркаваны да Усходняй Кардыльеры Андаў:** свінцова-цынковых, сярэбраных, поліметалічных руд. Амаль на тысячу кіламетраў тут працягнуўся **алавяны пояс**.

Выключны па запасах **медны пояс** прымеркаваны да Заходняй Кардыльеры Андаў. З вулканічнай актыўнасцю, што затухае, звязаныя радовішчы серы. Паўднёвая Амерыка славіцца каштоўнымі і вырабнымі камянямі — тапазамі, ага-тамі, ізмуродамі.

Анды ўваходзяць у Ціхаакіянскае вогненнае кальцо. Вулканічныя вобласці Андаў: з 6° пн. ш. па 4° пд. ш. — «дарога вулканаў», з 13 па 29° пд. ш., з 33 па 52° пд. ш.

С. 62

Паўднёвая Амерыка займае 1-е месца сярод кантынентаў па запасах медных і жалезных руд, 2-е — па рудах тытану і малібдэну, 3-е — па марганцы, золаце, фасфарытах.

Падвядзём вынікі. У аснове Паўднёвай Амерыкі ляжыць старажытная Паўднёва-Амерыканская платформа. ♦ Малады Андыйскі складкаваты пояс уваходзіць у Ціхаакіянскі глабальны складкаваты пояс і Ціхаакіянскае вогненнае кальцо. ♦ На шчытах платформы размешчаны пласкагор’і, на пліце — нізіны. ♦ Амазонская нізіна — найбуйнейшая ў свеце, горы Анды — самыя працяглыя. ♦ Алавяны і медны паясы прымеркаваныя да Андаў, гаручыя выкапні — да прагінаў платформы.

Праверым сябе. 1. Якую будову мае зямная кара Паўднёвай Амерыкі? 2. Якія формы рэльефу размешчаны на шчытах і на пліце старажытнай платформы? 3. На якія карысныя выкапні багаты мацярык і чаму? 4. Як утварыліся Анды з пункту гледжання тэорыі літасферных пліт? 5. Пра што сведчыць актыўны вулканізм у Андах? Прывядзіце па карце прыклады дзеючых вулканаў.

с. 12, 13

Ад тэорыі да практыкі.

1. Вызначце прыкладную працягласць Анд з дапамогай маштабу па карце. Параўнайце атрыманае значэнне з прыведзеным у тэксте параграфу. Чым выклікана гэтае адрозненне? 2. Уявіце, што вы працуеце геолагам у Паўднёвай Амерыцы. Растлумачце, у якіх раёнах мацярыка вы заняліся б пошукам новых радовішчаў нафты і газу. 3. Выкарыстоўваючы воблака слоў, устанавіце адпаведнасць паміж элементамі будовы зямной кары, рэльефам і карыснымі выкапнямі мацярыка.

с. 61

Клуб дыскусій. Знакамітая статуя Хрыста ў г. Рыа-дэ-Жанейра стаіць на форме рэльефу, якая завецца «цукровай галавой» (мал. 111). Як вы думаеце, чаму яна так называецца і якія знешнія сілы Зямлі яе стварылі?

Клуб знаўцаў. Складзіце рэйтынг топ-5 месцаў у Паўднёвай Амерыцы, якія б вы марылі наведаць, пазначце іх назвы, дадайце фота і геаграфічныя каардынаты. Апублікуйце рэйтынг на сваёй старонцы ў сацыяльнай сетцы, ацаніце «лайкамі» аналагічныя пасты аднакласнікаў.

Мал. 111. «Цукровыя галовы» атлантычнага ўзбярэжжа

§ 18. Клімат Паўднёвай Амерыкі

Успамінаем. Якія вам вядомыя тыпы клімату? Чым адрозніваюцца розныя тыпы паветраных мас?

Даведаемся. Пра самы вільготны кантынент і яго «мокрыя куты». Пра самую сухую пустыню свету.

Разважаем. Які кліматычны эфект утварае цяжэнне Эль-Ніньё?

1. Кліматаўтваральныя фактары. Паўднёвая Амерыка ляжыць пераважна ў нізкіх шыротых, таму **яе вялікая частка размешчана ў гарачым цёплым поясе**. Выцягнутасць сушы па мерыдыяне на 70° абумоўлівае змену кліматычных паясоў ад экватарыяльнага да ўмеранага.

Амазонія круглы год знаходзіцца ў вобласці нізкага ціску пад уплывам гарачых і вільготных ЭПМ. На Гвіянскім і Бразільскім пласкагор'ях, Арынокскай нізіне ў субэкватарыяльных шыротых двойчы на год адбываецца змена паветраных мас і вятроў. **Узімку пераважнымі вятрамі з'яўляюцца пасаты.** (Вызначце па малюнку 112, які напрамак яны маюць

